
YENİ ÇAĞ TARİHİNDE İLERİ ARAŞTIRMALAR

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Şükrü ÜNAR

Yeni Çağ Tarihinde İleri Araştırmalar

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü ÜNAR

yaz
yayınları

2024

Yeni Çağ Tarihinde İleri Araştırmalar

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Şükrü ÜNAR

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5547-02-6

Aralık 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Karamanoğlu İbrahim Bey'in Veziri Server Ağa'nın Hayatı ve Vakıfları	1
---	----------

Hamit ŞAFAKCI

Tarihin Sessiz Tanıkları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darıca Camileri.....	15
--	-----------

Fikrettin YAVUZ

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

KARAMANOĞLU İBRAHİM BEY'İN VEZİRİ SERVER AĞA'NIN HAYATI VE VAKIFLARI

Hamit ŞAFAKCI¹

1. GİRİŞ

Karamanoğlu devri devlet adamlarından Server Ağa üzerinde durulan çalışmada onun hayatı ve vakıfları incelenmiştir. Kaynak eksikliği nedeniyle hayatına dair yeterince bilgi elde edilemese de Karamanlı devlet adamlarına göre katıldığı siyasi olaylar ve vakıfları nedeniyle bir kısım bilgiler elde edilebilmiştir. Çalışma, vakıflara katkısı ve Osmanlı döneminde bu vakıfların nasıl devam ettiğini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Anadolu beyliklerinde divan teşkilatının varlığı ve Karamanoğullarında Server Ağa adlı bir vezir bilinmektedir. Bu nedenle divan işlerine bakan en yüksek görevli vezir olduğundan bunun varlığı divanın varoluşu için yeterli bir delil teşkil etmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 138). Karamanoğullarında başlangıçta divan-ı has; sultan ve üç vezirden oluşurken Alaeddin Bey döneminde sultan ve dört vezirden oluşmuştur (Ünal, 2007: 500, 504).

2. SERVER AĞA'NIN HAYATI

Server Ağa hakkında fazla bilgi yoktur. Onun hakkındaki bilgiler vakıf kayıtları ile siyasi olaylar nedeniyle kroniklerin verdiği bilgilerle sınırlıdır. Şikârî, sultanın *La'l Ağa* ve *Server Ağa* adlarında iki ağasından bahsetmiştir (Şikârî, 2005: 217). Osmanlı kroniklerinde Sürur, Kara Server, Hoca Server, Server Bey adlarıyla ve Karamanoğlu İbrahim Bey'in veziri olarak ifade edilmiştir. Yine Osmanlı hükümdarıyla barış görüşmeleri için giden heyetin içerisinde yer almıştır (Şafakcı, 2020: 123-125).

Osmanlı kaynaklarında Server (*Âşıkpaşazâde*, 1332: 130), Kara Server (Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 268), Server Ağa (Behiştî Ahmed Çelebi, 2016: 223), Hoca Server (İdris-i Bitlisî, 368), Server Bey ve Hoca Server (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 206-207) şeklinde zikredilmiştir. Aslında bahsedilen kişiler aynı olmakla birlikte farklı kaynak ya da veri kullanıldığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Vakfiye kayıtlarında ise *sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ebu'l-hayr* Server Ağa ibn Abdullah (KŞS 51: 171-1) veya *sâhibü'l-hayrât ve menba'u'l-hasenât ve hüve'l-emîrü'l-kebîr*

1 Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hamitsafakci@artvin.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1290-3392.

te'âle'l-mukadderü'l-hatîr Server Ağa bin Abdullah olarak zikredilmiştir (Şafakcı, 2016b: 6; VGMA.d. 2178: 79). Kelime anlamı bir topluluğun başı, reisi ve lideri olan server, kroniklerde asker ve savaşçı anlamında da kullanılmıştır.

Şikârî, İbrahim Bey'in ölümüne dair iki rivayet nakletmiştir. İbrahim Bey'in İstanbul'da bulunan veziri Ahmed Paşa, Osmanlı hükümdarı II. Mehmed'in kendisine Karaman diyarını vermek şartıyla İbrahim Bey'i zehirlemesini istemesi üzerine bu isteği yerine getirmiştir. Diğer rivayete göre ise eceliyle ölmüştür. Hatta zehri Kasım Bey'in verdiği de anlatılmıştır (Şikârî, 2005: 324-325). Bu bilgiler rivayet olsa da konuyla ilgili Server Ağa'nın bu tarihte vezir olmadığı sonucu çıkarılabilir. Yine Karamanoğullarında vezirin bulunduğu net olarak söylenebilir.

İbrahim Bey ve çevresi 1432 yılında şöyle tarif edilmiştir. Yanında şehirden üç adam oturmuş, kölelerinden otuz kadarı odanın çevresine sıralanmış ve ayakta dururken hükümdarın ön tarafında ise baş vezir ayakta durmuştur. Tercüman konuşmaya başlamadan önce vezir elçinin getirdiği mektubu istemiş, mektup kendisine verilince yüksek sesle okumaya başlamıştır (*Bertrandon De La Broquiére*, 2000: 186). Bu ifade baş vezirin varlığını doğrulamıştır. Nitekim birinci vezir, *sadrizam* veya *sahib*; sultanın vekili olup bütün işleri sultanın adına idare etmiştir. Medrese mezunları arasından en liyakatli ve ehliyetli olan atanmıştır. Tarihi kayıtlara göre birinci vezir genel olarak Turgutoğulları elinde kalmıştır (Ünal, 2007: 503). 1443 yılı olaylarını anlatan Osmanlı kaynakları, barış için gelen heyette bulunan Server Ağa'yı İbrahim Bey'in veziriazamı olarak ifade etmişlerdir (Behiştî Ahmed Çelebi, 2016: 223; İdris-i Bitlisî, 368). Bazıları ise İbrahim Bey'in veziri olduğunu söylemişlerdir (Âşıkpaşazâde, 1332: 130; Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 268; Hoca Sadettin Efendi, 1979: 206). Ancak vezir ifadesinin birinci vezir anlamında kullanıldığı düşünülürse aynı görevi kastettikleri anlaşılr.

Osmanlıların bozguna uğradığını duyan Karamanoğlu, 1443 yılında Emirdağ ve Beypazarı'nı yağma etmiştir. Bunun üzerine II. Murad da Konya üzerine yürüyerek burayı yağmalamıştır. İbrahim Bey, Taş-ili'ne kaçarken hatunu ile Server'i barış için göndermiştir. II. Murad, heyette yer alan Server'e kefil misin diye sormuştur (Şafakcı, 2020: 122-123). Server, hünkâra “*Evvelki hatasında bile değildim, şimdiki hatasında rızam yoktu. Turgudoğlanlarından oldu.*” demiştir (Âşıkpaşazâde, 1332: 130). İbrahim Bey kendi suçunu itiraf edip affedilmesini istemiştir (Mevlânâ Mehmed Neşrî, 2013: 269). Bu ifadelerin Osmanlı kroniklerinde geçtiği unutulmamalıdır. Karamanoğlu vezirinin kendi beyini veya kendi iç meselesini bu şekilde ifade etmesi, mantıklı değildir. İçerik böyle olsa bile söyleyiş tarzı daha farklı olmalıdır. Yapılan hatayı itiraf ettirmenin bir Osmanlı yazarının bakışı olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Server Ağa hakkında vakıf kayıtlarından önemli bilgiler elde edilmiştir. İbrahim Bey'in 1 Zilhicce 848/11 Mart 1445 tarihli Şerefeddin Camii Vakfiyesi vardır. Bu vakfiyenin şahitleri arasında Server Ağa bin Abdullah ismi de geçmektedir (KŞS 31: 12-1; Akbaş, 2024: 382). Vakfiyede aynı isimle ulemadan ve emirlerden birer şahit olması dikkat çekmektedir. Bu vakfiyeden hareketle Server Ağa, İbrahim Bey'in yakın adamlarındandır, denilebilir. Yine Atabekiyye Medresesi vakfı olan Konya'ya bağlı Beyşehir'in Kasi köyündeki (Kese Adası) ev, müstemilat ve ağaçlar hakkında bir anlaşmazlık çıkmıştır. Konu hakkında medresenin müderrisi Şeyh Mehmed görüşünü söyledikten sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'in memur ettiği emirlerden Server Ağa'nın bu iddiaya ne diyeceği sorulmuştur. Onun bunu reddetmesi üzerine davacı, Konya kadısı tarafından verilen hükmü göstermiştir. Bu belge incelenince 9 Cumadiyelula 851/23 Temmuz 1447 tarihinde, köyün medresenin vakfı olduğuna karar verilmiştir. Bu kararda Emir Server Ağa, kaza divanına Karamanoğlu temsilcisi olarak katılmıştır (Konyalı, 1967: 448-450). Bu durum Server Ağa'nın beyliği divanda temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan vezaret görevinin devam ettiği söylenebilir.

Karamanoğlu İbrahim Bey'in Şevval 835/Haziran 1432 tarihli vakfiyesine Rebiülahir 870/Kasım-Aralık 1465 tarihinde yapılan ilavede şahitler arasında Server Ağa bin Abdullah da yer almıştır. Kölelerden olduğu anlaşılan Server Ağa'nın İbrahim Bey'in veziri olan Server Ağa olması ihtimali vardır (Uzunçarşılıoğlu, 1937: 104). Buradan hareketle Server Ağa'nın bu tarihte hayatta olduğu söylenebilir.

Konya'da bulunan Bostan adlı mezranın öşürden alınan 360 akçe geliri darulhuffaza gelir kaydedilmiştir. İbrahim Bey zamanında, Mevlâna Cemaleddin Çelebi bu mezranın türbe vakfı olduğunu söyleyerek dava etmiştir. Kendisinden talep edilen temessükü göstermiştir. Server Ağa adına kaydedilen mezra hakkında İbrahim Bey, Server Ağa'yı çağırıp teftiş etmiştir. Daha sonra vakıf sahibine verilmesine hükmederek mukarrername vermiştir. Bu durum padişaha arz edilince darulhadise ilhak edilmiştir (Erdoğan, 2003a: 147). 1483 yılına ait bu kayda göre Karamanoğulları döneminde herhangi bir konuda ortaya çıkan bir şikâyetin incelenerek karara bağlandığı görülmektedir. Yine konunun muhatabı önemli devlet adamları da olsa ellerindeki belgeler üzerine adaletli kararlar vermeye çalıştıkları, devlet adamlarının da başka yollara tevessül etmedikleri anlaşılmaktadır. Server Ağa hakkında mevcut bilgiler bunlardır. Ölümü, mezarı ve ailesi gibi çeşitli konularda bir şeyler söylemek için yeni belgelere ihtiyaç duyulmaktadır. Onun hakkındaki diğer bilgiler vakıfları sayesinde bilinmektedir.

3. SERVER AĞA'NIN VAKIFLARI

Server Ağa'nın çeşme, cüz ve zaviye vakıfları bulunmaktadır. Bazı kayıtlardan onun adının yer ismi olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Nitekim Hoca Süleyman Vakıfları sayılırken *karbansaray, der-civar-ı Server Ağa* şeklinde zikredilmiştir. Bunun yanında *bağ der-havl-yı Server, zemin der-Server* ifadeleri de geçmiştir (Kahraman, 2009: 48, 56, 69).

3.1. Çeşme Vakıfları

Osmanlı tahrir defterlerinde Karamanoğullarının adının zikredilmesi, vakıf ve mülk sahiplerinin bu döneme aidiyetini ve Osmanlıların da bunu kabul ettiğini göstermektedir (Şafakçı, 2019: 132). Aşağıda incelenen vakıflar, vakfiye kayıtları ile Osmanlı'nın tuttuğu defterlerden çıkarılmıştır. Server Ağa, Konya'da birkaç çeşme yaptırmıştır. Bu çeşmelere dair 15 ve 16. yüzyıla ait vakıf kayıtları aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Ancak vakıf kayıtlarına göre iki çeşme vakfı vardır. Bu nedenle anlaşılır olması adına bu vakıflar ayrı ayrı ele alınmıştır.

3.1.1. Çeşmeler Vakfı

Vakıf, Konya'da *Server Ağa Çeşmesi Vakfı* adıyla zikredilmiştir. 1476 yılında padişahın hükmüyle Server Ağa'nın kölesi Hamza, vakfın mütevellisi olarak görev yapmıştır. Tevliyet görevini yapacak kişinin beşte bir hisseyle görev yapacağı ve vakfın vakfiyesinin görüldüğü belirtilmiştir. Tevliyetin Hamza'dan sonra evladına geçeceği ve onların nesli tükenirse Konya kadısının olacağı ifade edilmiştir. 1476 yılında vakfın gelirleri ise Konya Sahrası'ndaki Yakubviran Mezrası'ndan 250, Konya'daki Postin-duz Hamamı'ndan 1/3 hisse olmak üzere yılda 1.000, bu hamamın yanındaki dükkânlardan yılda 100, Konya içindeki Server Ağa'nın evlerinden yılda 200, Köşkkavak'taki yerden 50 ve Postin-duz Kervansarayı'nın yerinden senede 20 akçe olmak üzere toplam 1.620 akçe gelir yazılmıştır (Uzluk, 1958: 22; Haber, 2019: 117). Bahsedilen gelirlerden bazılarının yerleri tespit edilmiştir. Kalecik Mahallesi'ndeki Hacı Hasan Camii ile hükümet binası arasındaki Müstevfi Hamamı'nın bitişiğinde yer alan Hoca Selman Darulhuffazı yanındaki hamamın yanında birkaç dükkân bulunmaktaydı. Postin-duz veya Kürkçüler Hamamı olarak anılan yapının yanında bir de Kürkçüler Kervansarayı vardı (Konyalı, 1997: 371-373, 1068). Kürkçüler Hamamı, eskiden Kalecik şimdi Şükran Mahallesi'nde yer almıştır. Hamam, Kürkçüler Çarşısı'nda yer almasından dolayı bu isimle anılmıştır (Uz, 2022: 193). Vakfa ait gelirlerden Yakubviran Mezrası, Sahra'ya tabi Çumra yakınında (VGMA.d. 2178: 499) iken Köşkkavak Mezrası, Ateşbaz ile şehir ırmağı arasında ve Karaağaç Mezrası, Karaüyük Mahallesi toprağında yer almıştır (KŞS 66: 28-3).

Vakfın adı 1483 yılı ve sonrasındaki kayıtlarda *Vakf-ı Çeşme-i Server Ağa* olarak anılan vakfa ait Konya’da üç mevzide üç çeşme zikredilmiştir. 1483 yılında vakfın tevliyetini Server Ağa’nın kölelerinden Hamza tasaruf etmiştir. Hamza’dan sonra bu görevin evlad-ı evladı batnen bade batnin ve neslen bade neslin devam edeceği ve nesli sona ererse Konya kadısının olacağı vakfiyesine atıfla ifade edilmiştir. Tevliyet görevine beşte bir hisse ayrılmıştır. Konya’da bulunan Postin-duz Hamamı’nın üçte bir hissesi olarak 3.000, Yakubviran Mezrası’ndan öşrün yarısı olmak üzere 300, Konya’da bulunan Server Ağa evlerinden 200, zikredilen hamam yanındaki dükkânın gelirinin yarısı olmak üzere 143, aynı hamam yanında bir başka dükkândan 34, aynı yerde külâh-duz dükkânından 60, Postin-duzan Kervansarayı’ndan 80, Köşkkavak’ta bir zeminden 60, helvacı dükkânları zemini ile kervansaray zemininden 24 olmak üzere yıllık 3.901 akçe gelir yazılmıştır (Erdoğan, 2003b: 100-101). Bu bilgilere göre çeşme vakıflarına dair bir vakfiyenin varlığı anlaşılmaktadır. Yine vakfiyedeki şartlar kaydedilmiştir. Vakfın mütevellisinin kim olacağı, Hamza’dan sonra kimlerin geçeceği ve ne kadar ücret alacakları belirtilmiştir. Bunun yanında vakfın gelirleri ayrıntılı şekilde verilmiştir.

Server Ağa Çeşmesi vakıfları arasında 1500 yılında Sahra-yı Konya’ya bağlı Yakubviran Mezrası’nın öşrünün yarısı sayılmıştır. Diğer yarısı ise Pir Esad Sultan Zaviyesi’ne Musa Paşa tarafından vakfedilmiştir. Köhne defterde Server Ağa Vakfı hissesi Musa Paşa timarı olarak kaydedilmiştir. Ama mülk sahibinden satın alındığına dair Konya kadısının mektubu ile padişahın mukarrernamesi olduğu belirtilmiştir (TKGMA, TT.d. 565: 35a). İbrahim Bey’in 850/1446 yılına ait mektubuna göre Pir Esad Sultan ve Ömer Seydi Türbesi’nde şeyh ve hizmetkâr olanlar eskiden beri muaf olagelmışlerdir. Sultan Alaeddin zamanından itibaren vakfa yetecek miktarda su verilmiş ve yine muaf ve müsellemler olmuştur. **Öşür, nüzül, kapçur-ı ağnam ve avarız** vermedikleri yazılmıştır. Yine *mîrâb* olanların vakfa yetecek miktarda su vermesi ve ücret almaması da kaydedilmiştir (TKGMA, TT.d. 565: 35a).

Konya’da *Vakf-ı Çeşme-i Server Ağa* adıyla 1500 yılında, üç yerde üç çeşme bulunmaktaydı. Vakfın tevliyeti Server Ağa’nın kölelerinden Hamza’daydı. Ondan sonra neslinin ve nesli sona erince Konya kadısının bu görevi yapacağı vakfiyesinden hareketle belirtilmiştir. Mütevelliyeye gelirin beşte biri yazılmıştır. Bir senede Postin-duz Hamamı’nın üçte bir hissesinden 3.000, Yakubviran Mezrası’nın öşrün yarısından 350, Konya’daki Server Ağa evlerinden 300 (Bu evler Karaüyük havalisinden üç yer ile değiştirilmiştir.), hamam yanındaki dükkânın yarısından 143, hamamın yanındaki diğer dükkânlardan 34, hamam yanında külâh-duz dükkânından 60, Postin-duzan Kervansarayı zemini hissesinden 80, Köşkkavak’ta zeminden 150, helvacı dükkânları zemini ile kervansaray zemininden 24

akçe olmak üzere toplam 5.741 akçe gelir yazılmıştır (TKGMA, TT.d. 565: 32a-32b). 1483 yılı ile karşılaştırıldığında vakfın geliri 1.840 akçe artmıştır.

16. yüzyılın başlarına ait bir kayıta ise *Vakf-ı Server Ağa* adıyla Konya'da yaptırdığı çeşmelerin gelirleri şöyle verilmiştir. Bir yılda Kürkçü Hamamı'nın üçte bir hissesinden 4.000, Yakubviran köyünden vakfiye gereği üçte bir hisseden 700 ve üç bostan, harap haldeki kervansaray zemini hissesinden 100, hamam yanındaki dükkândan 50, Köşkkavak'ta bir zeminden 120, Server Ağa evleri ki hüccetle değiştirilmiş üç yerden 500 olmak üzere toplam 5.333 akçe gelir yazılmıştır. Vakfın masrafları ise tevliyet hissesi olarak 1/5 mahsulden 1.066, çeşmelerin işlerine ve malzemelerine 4/5 hisseden 4.267 akçe harcanmıştır. Tevliyet, vakfiye gereği Server Ağa'nın azat edilmiş kölelerinden (utekasından) Hamza'ya ve evladına şart koşulmuştur (Kahraman, 2009: 96-97; BOA, YB.04.d. 227: mikrofilm 50). Bu bilgiler, vakıf hakkında yeni ipuçları vermektedir. Vakfın geliri az da olsa azalmıştır. Bunun yanında Postin-duz olarak ifade edilen hamamın adının Kürkçü olarak kaydedilmesi hem anlamını vermesi hem de isim değişikliğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında vakfa ait gelirlerin nereye harcadığı ve bunların miktarı dile getirilmiştir.

Vakf-ı Çeşme-i Server Ağa adıyla kale içerisinde Deli Kapı yakınında bir çeşmeden bahsedilmiştir. Bu çeşmenin gelirleri Kızılcaüyük'te bir zeminden 300, Emeksuvan'da bir Çavuş Bağı zemininden 50, İdemud yakınında bir zeminden 91, Hacı Mustafa Sarnıcı yakınında bir zeminden 30, Sarnıç altında Akçaşehir'de bir zeminden 40, Hacı Celal'de bir zeminden 40 olmak üzere toplam 500 akçedir. Bahsedilen bu gelirler çeşmenin su yolu ile onarımına harcanmıştır. Gelirler bu işler için kullanılmak üzere, 16. yüzyılın ilk yarısında, Mehmed bin Yusuf tarafından kullanılmıştır (Kahraman, 2009: 168). Larende Kapısı'na Deli Kapı da denilmiştir. Buradaki çeşmeyi Server Ağa ibn Abdullah yaptırmıştır (Konyalı, 1997: 150). Dolayısıyla üç çeşmeden birinin bu kapının yanında yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu gelirler, şu ana kadar sayılan gelirlerden farklıdır. Server Ağa dışında başka bir hayırsever tarafından vakfa bağışlanmış olabilir.

Vakf-ı Çeşme-i Server Ağa olarak 1530 yılında zikredilen vakfa dair tevliyet görevinin gelirin 1/5 hissesi ile yapılacağı ve üç yerde üç çeşme bulunduğu kaydedilmiştir. Postin-duz Hamamı'nın 1/3 hissesinden 4.000, Yakubviranı Mezrası'nın öşrünün yarısından 755, Konya'daki Server Ağa evleriyle *istibdal* edilen yani değiştirilen üç zeminden 500, üç dükkândan 144, dükkân zemini, kervansaray ve diğerlerinden 274 olmak üzere 5.673 akçe gelir yazılmıştır (387 Numaralı... 1996: 35). 1476 yılından itibaren belirtilen gelirler küçük değişikliklerde bu tarihe kadar var olmuştur. Vakfın gelirlerinde 1500 yılına kıyasla küçük bir düşüş olmuştur.

Sahra-yı Konya'ya bağlı Yakubviran Mezrası öşrünün yarısı Server Ağa Çeşmesi'ne aittir. 1483 yılına ait bu kayda göre diğer yarısı ise Pir Esad Sultan Zaviyesi vakfı olup Musa Paşa tarafından vakfedilmiştir (Erdogru, 2003b: 103). 1530 yılında Yakubviran Mezrası hakkında şöyle bir bilgi verilmiştir: Yarısı malikâne olarak Pir Esad Zaviyesi vakfı iken diğer yarısı Server Ağa Çeşmesi vakfidir (387 Numaralı... 1996: 13). Benzer bir bilgi 1584 yılında da tekrarlanmıştır. Konya'daki 2.500 akçe geliri olan Yakubviran Mezrası, yarısı Pir Esad Zaviyesi ve diğer yarısı Server Ağa Çeşmesi vakfı olarak kaydedilmiştir (TKGMA, TT.d. 584: 16b).

Vakf-ı Çeşme-i Server Ağa adıyla 1584 yılında Konya'da üç yerde çeşme bulunduğu bilgisi tekrarlanmıştır. Bu vakfın gelirleri ise Konya'da Postin-duz Hamamı'nın 1/3 hissesinden 4.000, Yakubviran Mezrası'ndan öşrün yarısı olmak üzere 2.500 (Yarısı Pir Esad Zaviyesi'ne aittir.), Konya'daki Server Ağa evleriyle hüccetle değiştirilen üç zeminden, Postin-duz Hamamı yakınındaki dükkânın yarısından, başka bir dükkândan 40, kervansaray zemininden 20, Köşkkavak'ta bir zeminden 100, helvacı dükkânları ve kervansaray zemininden 40 olmak üzere 6.700 akçe gelir yazılmıştır. Mütevellinin gelirin 1/5'ine sahip olacağı, sonrasında bu görevin utekaya verileceği belirtilmiştir. Ondan sonra ise aslah üteka-i ütekiye şart koşulan vakıftan ve 866 tarihli vakfiyeden söz edilmiştir (TKGMA, TT.d. 584: 28a). Nitekim 866/1461 tarihli Server Ağa Vakfiyesi sicile 995/1587 yılında kaydedilmiştir (3 Numaralı Konya... 2013: 109). Bahsedilen vakfiyeler aynı olmalıdır. 1794 yılında ise vakfiyenin tarihi 876/1471-1472 olarak verilmiştir (BOA, C.BLD. 96-4796). Ancak vakfiyenin tarihi 866 olmalıdır. Zira bu tarih, Server Ağa'nın etkili olduğu dönemdir. İkincisi bu tarihi veren kaynaklar daha erken tarihli ve sadece vakfa ait bilgileri vermişlerdir. Diğer tarihte ise uzun süren anlaşmazlıkların anlatılması sırasında vakfiye yılına değinilmiştir.

Şehre su getiren Server Ağa Larende Kapısı içine, Mücellid ve Kala-i Cerb mahallelerine birer çeşme yaptırmıştır. 15. yüzyılda yapılan bu çeşmeler yıkılmıştır (Konyalı, 1997: 150; İpekçioğlu, 2022: 149, 154). Konya'daki Hoca Fakih Sultan Türbesi yakınlarında Server Ağa'nın yaptırdığı çeşmenin mütevellisi olmadığından kadısı Mevlâna Ömer'in arz etmesi üzerine Evail-i Muharrem 1075/25 Temmuz-3 Ağustos 1664 tarihinde, günlük üç akçeyle Ahmed müteveli olarak atanmış ve beratı verilmiştir (KŞS 12: 282-4). Bu bilgi çeşmelerden ikincisinin Hoca Fakih Sultan Türbesi yakınlarında olduğuna işaret etmektedir.

Sicillerde de bazı yanlış ifadeler tespit edilmiştir. Nitekim Mücellid ve Kalecik mahallelerinde Nasuh Bey'in icra ettirdiği çeşmelere bir müteveli gerektiği için Mehmed, Evasıt-ı Şevval 1074/7-16 Mayıs 1664 tarihinde atanmıştır. Çeşmenin adı *Altunlu Çeşme* olarak zikredilmiştir (KŞS 12: 280-3). Ancak başka belgede Altunlu Çeşme'yi, Server Ağa'nın yaptırdığı

belirtilmiştir. Nitekim Konya'daki Server Ağa Vakfı'ndan *Altunlu ve Rum* çeşmelerinin mütevellisi Abdürrahim bin Ahmed Dede, çeşme vakfından dolayı alacağı olan 250 kuruş karşılığında aldığı ev ile bağı ve parayı teslim alması üzerine bunları geri verdiğini 16 Muharrem 1139/13 Eylül 1726 tarihinde beyan etmiştir (*Konya Kadı Sicili...* 2014: 380-381). 1664'te görev yapan Ahmed'in oğlu ise vakıfların aynı olduğu söylenebilir. Buradan hareketle çeşmelerin ikisinin ve 1726 yılında vakıf görevlisinin adı ortaya çıkmaktadır. Daha da önemlisi iki çeşmenin varlığı ve vakfın devam ettiği anlaşılmaktadır. Kalecik Mahallesi'nin tarihi çeşmesi, Altınçeşme Sokağı'nın karşısında yer almıştır. Evlere su verilmeden önce mahallenin ihtiyacı bu çeşmeden karşılanmıştır. Kurşuncu Apartmanı yapılırken çeşme kaldırılmıştır. Mahallede bir sokağa adını veren Altunlu Çeşme; Mücellid ve Kalecik mahalleleri sınırında yer almıştır (Uz, 2022: 192-193). Server Ağa Vakfı mütevellisi Abdürrahim bin Ahmed Dede, Kürkçü Hamamı'nın su yollarındaki künklerin tamir edilmesini hamamı tasarruf edenlerle birlikte talep etmiştir. Bu müracaat üzerine tamir keşfi yapılmış ve bu keşif, 21 Şaban 1136/15 Mayıs 1724 tarihinde sicile kaydedilmiştir (KŞS 48: 236-1). Hamam, çeşmelerin geliri arasında yer aldığı için böyle bir istek yapılmıştır.

Mevlâna civarında Server Ağa Çeşmesi diye bilinen çeşmelerin vakfı olmadığından su yolları harabe olduğundan tamire ihtiyacı olmuştur. Tamir için keşif yapılması amacıyla çeşmecilerden bir grup çeşmeleri incelemiştir. Dınkeş, Seydiveri ve Çirkab mahallelerinde birer adet olan üç çeşme üzerine varılmıştır. Bu çeşmeler aynı künkten aktığından kaynaktan çeşmelere gelinceye kadar bakılmıştır. 3.250 adet harap olan künklerin tamirine 812,5 kuruş, üç çeşmenin tamiri için 75 kuruş ve terazisine 25 kuruş olmak üzere 907,5 kuruş ile ancak tamir edilebileceği bildirilmiştir. Bu tamir keşfi 20 Şaban 1130/19 Temmuz 1718 tarihinde sicile kaydedilmiştir (*Konya Kadı Sicili...* 2022: 224). Konya'da Veznedar Ağa Çeşmesi adıyla bilinen üç çeşmenin tamire ihtiyacı olduğu vakfın mütevellisi Ali Beşe ibn Mehmed tarafından bildirilmiştir. Yapılan keşifte su kaynağından Dınkeş Mahallesi'ndeki çeşmeye kadar olan masraflar 1714 yılında belirtilmiştir (*Konya Kadı Sicili...* 2016: 36-37). Burada ve diğer örneklerde çeşme vakıflarının bazen karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Zira, bu çeşmeler Mevlâna civarında yer almaktadır. Server Ağa Çeşmeleri ise diğer kayıtlarda başka mahallelerde zikredilmiştir.

Aynı gelirler üzerinde hissesi olan vakıflar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmiştir. Server Ağa Çeşmeleri Vakfı'nın mütevellisi Hızır, vakfa bağlı köyler ile Postin Hamamı'nın 1/3 hissesine mutasarrıfken Hoca Selman Vakfı mütevellilerinin müdahale ettiğini, kendi hisselerine kanaat etmediklerini ve görev yaptığı vakfın hisselerine karıştıklarını belirterek Konya kadısına bir emir yazılmasını istemiştir. Hoca Selman bin

Emir İshak Darulhuffazı mütevellileri de Server Ağa Vakfı mütevellisinin kendilerine ait gelirlerle müdahale ettiğinden şikâyet etmişlerdir. Hızır'ın Kürkçü Hamamı'ndan vakfına ait olan 1/3 hisseye razı olmadığını beyan etmişlerdir. Bu hamamdan Server Ağa Vakfı'na düşen hisse 4.000 akçedir. Yakubviran köyü öşrünün yarısından vakıf hissesi 2.500 akçedir. Vakfa ait kervansaray zemini ki üzerine halen boyahane yapılmış, yılda 20 akçe, Köşkkavak'ta bağ zemininden 100 akçe ve bunlar dışındaki gelirlerle yılda 6.700 akçe geliri kaydedilmiştir. Evasıt-ı Cemaziyelahir 1208/14-23 Ocak 1794 tarihli kayıta mütevellinin mahsulün beşte birini alacağı ve bu görevin utekaya ve aslah utekaya ait olduğu da belirtilmiştir (BOA, C.BLD. 96-4796, lef 1). 3 Safer 1208/10 Eylül 1793 tarihinde Hoca Selman Vakfı'nın mütevellisi olan es-Seyyid Mehmed ve diğerleri Server Ağa Çeşmesi Vakfı'nın beratla mütevellisi olan es-Seyyid Hızır Efendi bin Mehmed karşısında davada şunları söylemiştir. Ateşbaz ile şehir ırmağı arasında Köşkkavak Mezrası ile Karaüyük Mahallesi toprağında olan Karaağaç Mezrası, Hoca Selman Vakfı'na aittir. Buna karşılık Hızır, vakfiye ve fetva örneği sunmuştur. Bunlara göre çeşme vakfı olduğu bildirilmiştir (KŞS 66: 28-3). Buradan Köşkkavak ve Karaağaç mezarlarının yeri ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında 1476 yılından itibaren verilen gelir kaynaklarında anlaşmazlıklar çıkabildiği ve eldeki kayıtlara göre sorunların çözüldüğü anlaşılmaktadır. Yapılan murafaadan sonra **hüccet verilmesine** rağmen iki vakfın yine de anlaşamadıkları Evail-i Şaban 1208/4-13 Mart 1794 tarihinde belirtilmiştir. Konya Naibi Osmanzade es-Seyyid Ali ilam etmiştir. Sayılan toplam 6.700 akçe gelir tekrarlanırken vakfın 876/1471-1472 tarihli vakfiyesi olduğu da zikredilmiştir (BOA, C.BLD. 96-4796). **Çeşme vakfı, Deli Kapu** diye bilinen Larende Kalesi Kapısı yakınlarındadır. Server Ağa bin Abdullah yaptırmıştır. Gelirleri hamam yakınındaki çeşmenin de tamirine tayin edilmiştir. Her iki vakfın da kendi hisselerini işletmesi emredilmiştir. 23 L 1209/13 Mayıs 1795 tarihinde ilam gereği hareket edilmesi Karaman valisi ve naibine emir yazılarak iki vakfa da bildirilmiştir (BOA, C.BLD. 96-4796, lef 1-2). Bu kayıt, Deli Kapı ve hamam yakınındaki iki çeşmenin varlığını devam ettirdiğini ve bu çeşmelerin Server Ağa tarafından yaptırıldığını ortaya koymuştur. 1584 yılı ile 1794 yıllarında verilen çeşmelere ait gelirler tekrar edilerek vakfın 6.700 akçe geliri olduğu belirtilmiştir. Larende Kapısı/Deli Kapı yakınındaki çeşmenin gelirleri arasında Dinorna köyü yakınlarındaki zeminlerden 40, Larende dışında bir zeminden 50, Karaüyük yakınlarında bir zeminden 50 ve Gödene köyündeki bir zeminden 20 olmak üzere 160 akçe gelir yazılmıştır (VGMA.d. 2178: 499). 1818 yılına ait bu gelirler ilk defa zikredildiğinden sonradan çeşme vakfına eklenmiş olabilir.

Server Ağa'nın Konya'da Mücellid ve Kala-i Cerb mahallelerinde yaptırdığı çeşmelerin tevliyetine günlük bir akçe ücretle es-Seyyid Meh-

med ve es-Seyyid Mustafa 24 Şaban 1233/29 Haziran 1818 tarihinde atanmıştır. Buradan 19. yüzyılın ilk çeyreğinde vakfın faaliyette olduğu ve çeşmelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Konya dışındaki Karayük mevziindeki Karağaç Mezrası, Köşkkavak adlı mahaldeki 18 dönüm arazi ve Çumra köyündeki Yakubviran adlı mahaldeki mezranın gelirinin yarısı çeşme vakıflarının gelirleri arasında sayılmıştır (VGMA.d. 2176: 76). Server Ağa'nın Mücellid ve Kala-i Cerb mahallelerindeki çeşmelerine günlük bir akçeyle mütevellî olan es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Mustafa veledan-ı Hızır görevlerinin yenilenme tarihi olarak aynı tarih verilmiştir (VGMA.d. 2178: 499). Ancak baba adı olarak Hızır'ın zikredilmesi vakfiyede belirtilen şartın gereğinin yapıldığını göstermektedir. 2009 yılından itibaren Şükran Mahallesi içerisinde yer almaya başlayan Mücellit Mahallesi'nin başlangıcında Konya'nın en eski ve en meşhur çeşmelerinden *Altunlu Çeşme* adıyla anılan çeşme bulunmaktadır (Uz, 2022: 178, 181). Nitekim Altunlu Çeşme namı diğer Mücellid Mahallesi (KŞS 47: 208-1) ya da Altunçeşme yakınlarındaki mescit gibi ifadeler kullanılmıştır (VGMA.d. 2176: 75). Yeni oluşturulan Şükran Mahallesi'ne çevresindeki Kalecik, Kalecelp, Kürkü, Mücellit, İhtiyarettin, Sephavan, Muhtar, Uluğbey ve Karakurt mahalleleri dâhil edilmiştir (Uz, 2022: 224).

Server Ağa Çeşmesi'nin öşürden elde edilen arazi gelirleri 1280/1863-1864 yılında 1.133 kuruştur. Aynı yıl vakıf görevli ücretleri 875, vergi ve harçlar 125 ve diğer giderler 133 kuruş olmak üzere toplam gider 1.133 kuruş olmuştur (Tüzen, 2021: 306). Buna göre vakıf, aktif olarak faaliyet göstermiştir. Zira vakfın gelir ve giderinin bulunması, çeşmelerin kullanıldığına işaret etmektedir. Yine 19. yüzyıla ait bir vakıf kaydında elde edilen 1.049,5 kuruş çeşmelere harcanmıştır. Görevli ücretleri ile çeşmelerin tamirine gelirin tamamı kullanılmıştır (VGMA.d. 2178: 499-500).

3.1.2. Çeşme Vakfı

Konya'da bulunan Server Ağa Çeşmesi Vakfı, Molla Fenari Hamamı önünde bulunmaktaydı. Bu çeşmenin Pîrânî Hoca Selman Zaviyesi yakınlarındaki bir zeminden 120 akçe geliri yazılmıştır (TKGMA, TT.d. 565: 32b). Baştaki ifade Pirabi veya Pirebi şeklinde bir belgede geçmesine rağmen (KŞS 31: 148-2) diğer kayıtlarda pirlere ait anlamına geldiği düşünülen *Pîrânî şeklinde geçmiştir. Bundan dolayı bu isim kabul edilmiştir*. 1500 yılına ait bu kayıt, çeşmelerden birinin hamamın önünde bulunduğunu ortaya koymaktadır. 15 ve 16. yüzyıllara ait verilerde, bu çeşmenin dışında diğerlerinin yeri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Gömeç Hatun Türbesi'nin güneyinde yer alan Fenari Hamamı, günümüzde Ayşe-gül-Nesrin İlkokulunun önündeki Kalenderhane Mahallesi'ndeki Hamam Sokağı'nın doğu ucunda yer almaktaydı (Uz, 2022: 795). Hoca Selman Darulhuffazı, Karamanoğulları dönemine ait bir yapı olup hükümet civa-

rında Hoca Hasan Camii yakınında idi (Konyalı, 1997: 951). Konya'daki Hoca Selman Darulhuffazı vakıfları sayılırken bu vakıf ile Server Ağa Vakfı'nın nezareti birlikte yürütülmüştür. Bu görevliye günde bir akçe verilmesinin vakfiyede kayıtlı olduğu belirtilmiştir (Erdoğan, 2003a: 156). Server Ağa'nın bahsedilen üç çeşmesinin yanında Molla Fenari Hamamı önünde bir çeşmesinin daha varlığını 1500 yılına ait bu kayıtlar ortaya koymaktadır. Zira üç çeşmeye ait gelirler bu şekilde verilirken diğer çeşme ayrılmış ve ayrı bir vakıf kaydı tutulmuştur. Bunların yanında burada bahsedilen üç çeşme ile diğer çeşmenin gelirlerinin farklı olması da bunu desteklemektedir. Şu ana kadar Server Ağa'nın Konya'da üç çeşmesi olduğu genel olarak zikredilmiştir. Ancak bu çalışmayla bir çeşmesinin varlığı daha anlaşılmıştır. Bu üç çeşmenin yeri tartışmalı olsa da diğer çeşmenin yeri açıkça ifade edilmiştir.

Konya'da bulunan *Vakf-ı Çeşme-i Server Ağa* adıyla Fenari Hamamı önünde bir çeşmeden 1530 yılında bahsedilmiştir. Pirani Hoca Selman Zaviyesi yakınındaki zeminden 150 akçe gelir yazılmıştır (387 Numaralı... 1996: 35). Bu bilgide diğer üç çeşmeden farklı bir çeşmeyi ortaya koymaktadır. 1584 yılında *Vakf-ı Çeşme-i diğer Server Ağa der nezd-i Hamam-ı Fenari*, kaydı da bunu teyit etmektedir. Nitekim vakfa Pirani Hoca Selman Zaviyesi yakınında bir zeminden yılda 100 akçe gelir yazılmıştır (TKG-MA, TT.d. 584: 28a). Bu tahrirde Hoca Süleyman Zaviyesi olarak yazılan vakıf, Hoca Salman diye de anılmıştır. Zikredilen bu gelir dışında Larende Kapısı'nda bulunan çeşmenin gelirlerinden hamam yakınındaki çeşmenin tamirine de harcanması istenmiştir (BOA, C.BLD. 96-4796; Konyalı, 1997: 150, 372).

Pirebi Sultan Zaviyesi yakınlarındaki 18 dönüm tarlanın altı dönümünün Fenari Çeşmesi Vakfı'na ait olduğu mütevellisi Şaban bin Yakub tarafından ifade edilmiştir. Tarlanın sınırlarının karışmasından hareketle elde edilen öşrün $\frac{1}{3}$ 'ü çeşmeye ve $\frac{2}{3}$ 'ü zaviyeye ait olacak şekilde 22 Zilkade 1097/10 Ekim 1686 tarihinde karar verilmiştir (KŞS 31: 148-2). Konya'da Ağa Çeşmesi, Fenari Çeşmesi ve *Tobçu* Çeşmesi vakıflarının ücretsiz mütevellisi olan Şaban bin Yakub hizmeti yapamadığını bildirince 13 Rebiülevvel 1088/16 Mayıs 1677 tarihinde Mahmud Çelebi ibn Mehmed, kadı tarafından görevlendirilmiştir. İbrahim Çelebi ve Mustafa Çelebi ise nazır olarak atanmıştır (KŞS 13: 173-1). Bu çeşmelerin kim tarafından yaptırıldığı belirtilmemiştir. Ancak Fenari Çeşmesi, Fenari Hamamı yakınındaki çeşme olduğu hem isminden hem de iki belgede de geçen müteveli Şaban'dan anlaşılmaktadır. Ağa Çeşmesi ise Server Ağa'dan dolayı bu isimle anılmış olabilir. Topçu Çeşmesi ise yukarıda bahsedilen çeşmelerin diğer adı olabileceği gibi farklı bir çeşme olma ihtimali de vardır. Devir teslim esnasında Şaban'ın çeşmelerin su yolundaki künklerini onardığı ve insanların vakfa 87,5 kuruş borcunun defterde yazılı olduğu belirtilmiştir (KŞS

13: 173-2). Dolayısıyla yapılan masraflar ile vakıf tarafından verilen paralar deftere kaydedilmiştir. Yine devir teslim yapılırken mütevellinin vakfın varlığına dair bilgileri içeren defterdeki kişilerin borcunu ikrar etmeleriyle vakfın alacağı tekrarlatılmıştır. Yine çeşme vakfında görev yapan mütevelli ve nazırlar tespit edilmiştir. Vakfın gelirleri, görevli ücretleri ile çeşmelerin masraflarına harcanmıştır. Devir teslim esnasında yapılan harcamaların yazıldığı defteri eski görevli, yeni gelen mütevelliye teslim etmiş ve bu durum mahkemede kayıt altına alınmıştır. Çeşmelerin isimleri verilse de Fenari Çeşmesi dışındakileri Server Ağa'nın yaptırdığı şüphelidir.

Evail-i Şaban 1208/4-13 Mart 1794 tarihli kayıtta *Vakf-ı Çeşme-i diğer Server Ağa der-akib hamam-ı Fenari* diye yazılan vakfın Pirani Zaviyesi yakınlarında bir zeminden yılda 150 akçe geliri zikredilmiştir (BOA, C.BLD. 96-4796). Bu son ifadeye göre çeşme 18. yüzyılın sonlarında kullanılmaya devam etmiştir. 1500 yılından bu tarihe kadar 100-150 akçe arasında gelire sahip olan çeşmenin geliri fazla artmamıştır.

3.2. Cüz Vakıfları

Otuz cüzden oluşan Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuyan kişi cüzhan olarak adlandırılmıştır. Eczahan ise cüzhan kelimesinin çoğuludur. Bu manada Server Ağa'nın cüz vakfı da vardır. 1483 yılında *Vakf-ı ecza-i Server Ağa der-nefs-i Konya der-tasarruf-ı Tuti bin Hacı Muhyiddin ber-muceb-i mektub-ı şeri cihet-i tevliyet sūdüs Şerefeddin Camii'nde beş cüz okunmak için vakf eylemiş: Han-ı Bezciler ve dekakin 17 baban bina-yı mezkurun yeri Şerefeddin Camii'nin yeri fi-sene 900* şeklinde yazılmıştır (Erdoğan, 2003b: 102). Bu veriye göre Şerefeddin Camii'nde beş cüz okunması için Server Ağa Bezciler Hanı ile 17 babdan oluşan dükkânları vakfetmiştir. Bu vakfın tasarrufu Tuti bin Hacı Muhyiddin tasarrufundadır. Yılda 900 akçe geliri olan vakıftan mütevelliyeye gelirin 1/6 hissesi verilmiştir.

Konya'da bulunan Server Ağa Eczası Vakfı'na ait aynı bilgiler 1500 yılında da tekrar edilmiştir. Tuti bin Hacı Muhyiddin tasarrufunda olan vakfın geliri de 900 akçe olarak yazılmıştır (TKGMA, TT.d. 565: 34a). 16. yüzyılın başlarına ait bir kayıta ise Server Ağa Türbesi Vakfı olarak adlandırılmıştır. Şerefeddin Camii'nde beş cüz okunmak için *Kirbasta Hanı* ile 18 babdan oluşan 18 dükkânın vakfı olduğu kaydedilmiştir. Yılda 2.500 akçe gelir yazılan vakfın masrafları ise yedi sehim olarak yazılmıştır. Buna göre mütevelli bir sehim, beş eczahana beş sehim ve imama bir sehim verilmiştir. Mahsulden elde edilen gelirin bu şekilde taksim edilmesinin vakfiye gereği olduğu da belirtilmiştir (Kahraman, 2009: 79). Bu bilgilere göre Server Ağa'nın bu vakfiyle ilgili vakfiyesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında önceki yıllarda altı hisse olarak yazılan gelirin yedi hisseye çıkması da dikkati çekmektedir. Yine gelir kaynaklarının adedinde ve

gelirin miktarında değişiklikler ve artış olmuştur. Konu açısından önemli olan ise cüz okumakla görevli kişilerin sayısının ilk defa verilmesidir. Bu açıdan bu vakıfta beş eczahanın görevlendirildiği anlaşılmaktadır. İmama ilk defa hisse verilmesi de bu kayıttan anlaşılmaktadır. Yine hanın adı Far-şa bezciler anlamına gelen kelimeyle ifade edilmiştir.

Vakf-ı Ecza-i Server Ağa adıyla zikredilen vakfın 1530 yılında Bezci-ler Hanı ve 17 babdan oluşan dükkânlardan elde edilen yılda 2.500 akçe geliri yazılmıştır (387 Numaralı... 1996: 35). Dolayısıyla 1483 ve 1500 yılında verilen bilgiler tekrarlanmıştır. 1584 yılında ise Konya’da cüz oku-mak amaçlı vakfa, *Vakf-ı Server Ağa* denilmiştir. Vakfa Bezci-ler Hanı ve 17 bab dükkândan senede 2.500 akçe gelir kaydedilmiştir (TKGMA, TT.d. 584: 14b). Görüldüğü üzere 1530 verileriyle aynı olan vakfın geliri art-mamıştır. Bu verilere göre **türbe vakfı**ndan ziyade Server Ağa’nın ruhuna bağışlanan **cüzler** okunmuştur. Zira Kur’an-ı Kerim okunacak yerin Şere-feddin Camii olması da bunu teyit etmektedir.

3.3. Zaviyelere Bağışladığı Gelirler

Server Ağa’nın kendi yaptırdığı binalara gelirler bağışladığı yukarıda anlatılmıştır. Aynı zamanda Server Ağa var olan vakıfların daha iyi şartlar-da çalışması için de gelirler bırakmıştır. Nitekim Belviran kazasında bulu-nan İbrahim Seydi, Şeyh Hocendi ve Sinan Seydi adlı üç zaviyeye bu tarz yardımlar yapmıştır.

Karamanoğlu İbrahim Bey, Server Ağa ibn Abdullah’a Belviran kaza-sında hududu belli olan Türbe Boğazı Mezrası’nı Evahir-i Ramazan 865/30 Haziran-9 Temmuz 1461 tarihinde hibe etmiştir (KŞS 51: 172-1). Server Ağa ibn Abdullah ise 1 Şaban 872/25 Şubat 1468 tarihli vakfiyesinde Al-lah rızası için sınırları belirtilen Belviran kazası Türbe Boğazı Mezrası’nı İbrahim Seydi bin Ömer Seydi binasına vakfetmiştir. Bu mezradan elde edilen gelirin vakfa, vakfın tamirine ve vakıftaki görevlilere harcanmasını istemiştir. Seydi bin Hamza Efendi ibn Sinan Seydi’nin meşihat ve tevliyet görevlerini yaşadığı sürece yürütmesini istemiştir. Ölümünden sonra aslah evladına, evlad-ı evladına neslen bade neslin, batnen bade batnin ve kar-nen bade karnin erkek ve kadınların geleceği belirtilmiştir. Nesli kesilirse samimi Müslümanlara şart etmiştir. Vakfiyeyi bozanlara lanet edilmiş ve bu husustaki ayetler vakfiyeye yazılmıştır (VGMA, d. 2178: 209; KŞS 51: 171-1). Diğer vakfiye suretinde şahitlerden üçü yazılırken sicile kaydedi-len vakfiyede 12 şahit ismi yazılmıştır. Yine Server Ağa’nın Türbe Boğazı Mezrası’nı bağışladığı vakfiyenin sicile 1141/1728’de kaydedildiği belir-tilmiştir (3 Numaralı Konya... 2013: 109). 3 Haziran 1706 tarihinde, Server Ağa’nın İbrahim Seydi Zaviyesi’ne vakfettiği araziye karışılmaması gere-kirken Ali Ağa’nın müdahalesi üzerine görülen duruşmada, Ali Ağa’nın

alakası olmadığını itiraf etmesi üzerine hüccet verilmiştir (Şafakcı, 2016a: 72; BOA, İE.EV 7519). Şeyh İbrahim Seydi Zaviyesi'ne Server Ağa tarafından vakfedilen Türbe Boğazı Mezrası'nın sınırları belirtilmiştir. Zira iki yıl başkaları tasarruf ettiğinden dolayı vakfın işleri yapılamamıştır. Bu nedenle görevlendirilen mübaşir vasıtasıyla bahsedilen yerlerdeki çiftçiler yazılıp merkeze bildirilmiştir. 1 Mart 1705 tarihli sayıma göre köylerin nefer sayıları Sarıhacı 35, Ömeroğlu 55, Eşenler 56 ve Habiller 5 olarak tespit edilmiştir (Şafakcı, 2016a: 72-73).

Server Ağa bin Abdullah'ın, vakfiyede farklı verilmekle birlikte 5 Mayıs 1468 tarihli vakfiyesi vardır. Bu vakfiyeye göre Hocenti bin Abdullah Paşa Zaviyesi'ne Kuzviran köyündeki Hocenti Çiftliği ile Karacahisar, Gündoğmuş, Sultancık, Yukarıbük, Karaağaç, Kızılkuyu ve Ovacık Yazısı mezralarının gelirleri bırakılmıştır (Şafakcı, 2016b: 6-7; VGMA, d. 2178: 79; BOA, EV.VKF. 20-17). Suret olan vakfiyelerin tarihi 12 Şevval 972/13 Mayıs 1565 olarak verilmiştir. Burada sayılan gelirlerden Karacahisar Mezrası, Hadim müftüsüne tedris şartıyla verilmiştir (BOA, EV.VKF. 20-17). Server Ağa'dan dolayı bu tarihin uygun olmadığı bir başka çalışmada da ifade edilmiştir. Aladağ'a bağlı Afşar sınırı yakınlarındaki Karacahisar ve Tolay mezralarını 865/1461 tarihli vakfiye ile Server Ağa bin Abdullah bu zaviyeye vakfetmiştir. Öşür ve değirmenden yılda 20 akçe geliri vardır. Mezranın sınırında anlaşmazlık nedeniyle teftiş edilerek hüccet verilmiştir (Kahraman, 2009: 65). Sinan Seydi Zaviyesi, Server Ağa bin Abdullah'ın gelirler bıraktığı bir diğer vakıftır. 1457 yılında Tatarüyüğü, Çatkarayüyük ve Çalıkvran köylerinin gelirini bu vakfa bırakmıştır (Şafakcı, 2016a: 64).

4. SONUÇ

Server Ağa, Karamanoğullarının önemli devlet adamlarından biridir. Baba adı ve kurduğu vakıfların yönetimini kölelere bırakması onun köle kökenli olabileceğini akla getirmektedir. Ancak kabiliyeti ile Karamanoğulları Beyliği'nde gelebileceği en yüksek göreve gelmiştir. Osmanlı kaynaklarının anlattığı üzere Karamanoğlu İbrahim Bey'in birinci veziridir. 1443 yılı hadiselerinde zor durumda kalan Karamanoğlu İbrahim Bey'in barışı tesis etmek amacıyla gönderdiği heyet içerisinde Server Ağa da yer almıştır. Karamanoğulları için önemli bir durumda kurulan heyette Server Ağa'nın yer alması, İbrahim Bey'in ona güvendiğini göstermektedir. Osmanlı padişahının doğrudan onunla konuşması da bu durumu teyit etmektedir.

Server Ağa, kendisi bizzat vakıflar kurduğu gibi mevcut vakıflara gelirler bırakarak onları destekleyen bir devlet adamıdır. Bu anlamda hayırsever bir kişiliğe sahip olan Server Ağa'nın çeşme ve cüz vakıfları kendisi tarafından oluşturulmuştur. Server Ağa'nın yaptırdığı üç çeşmenin dışında

bir eřme daha ortaya çıkarılmıştır. 1476 yılından 19. yüzyılın sonlarına kadar takip edilen vakfın gelirlerinde kısmi değişiklikler olmuştur. Server Ağa, şerefeddin Camii'nde okunmak üzere cz vakfı da kurmuştur. Bunun yanında bazı zaviyelere de gelirler bırakmıştır. Bu vakıflar ve binalar günümüze ulaşamamıştır. Ancak 19. yüzyılda faal oldukları yapılan çalışmada ortaya çıkarılmıştır. Bu açıdan Karamanoğulları ileri gelenleri, vakıflar kurarak sosyal hayat içerisinde etkin bir şekilde yer almışlardır. Bu bölgeler Osmanlılar tarafından alınınca vakıflar aynı şekilde devam ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

- 3 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (987-1330 / 1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin) (2013). Haz. D. Yörük, Konya: Palet Yayınları.
- 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) I (1996). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Akbaş, E. (2024). *Karamanoğlu İbrahim Bey'in Konya'daki Evkâfı (1464-1922)*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Âşıkpaşazâde (1332). *Tevârih-i Âl-i Osmândan Âşıkpaşazâde Târîhi*. Haz. Ali Bey. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Behiştî Ahmed Çelebi (2016). *Târîh-i Behiştî Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1502) II*. Haz. F. Kaytaz. Ankara: TTK Yayınları.
- Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati (2000). Ed. Ch. Schefer, Çev. İ. Arda. İstanbul: Eren Yayınları.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), C.BLD. (Cevdet Belediye): 96-4796.
- BOA, EV.VKF. (Evkâf Vakfiyeler): 20-17.
- BOA, İE.EV. (İbnülemin Evkâf): 7519.
- BOA, YB.04.d. (Yabancı Arşivler, Bulgaristan Arşivi Defterleri): 227.
- Erdoğan, M. A. (2003a). Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar-I. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII (1), 119-160.
- Erdoğan, M. A. (2003b). Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar-II. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII (2), 99-140.
- Haber, S. (2019). *Konya Vakıfları (1476-1501)*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tacü't-tevarih*. II. Haz. İ. Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İdris-i Bitlisi (t.y.). *Heşt Bihişt*. II. Haz. M. Karataş, S. Kaya ve Y. Baş). Ankara: BETAV Yayınları.
- İpekçioğlu, G. İ. (2022). *Konya'da Karamanoğulları Dönemi Mimari Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kahraman, S. A. (2009). *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Konya Kadı Sicili (1138-1139 / 1726-1727) Defter 50 Transkripsiyon ve Dizin (2014). Haz. İ. Sak ve C. Çetin, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

- Konya Kadı Sicili (1126-1127 / 1714-1715) Defter 45 Transkripsiyon ve Dizin* (2016). Haz. İ. Sak ve C. Çetin, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Konya Kadı Sicili (1130-1131 / 1718-1719) Defter 48 Transkripsiyon ve Dizin* (2022). Haz. İ. Sak, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1997). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Ankara: Burak Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1967). *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- KŞS (Konya Şeriyi Sicili): 12, 13, 31, 47, 49, 51, 66.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî (2013). *Cihân-nümâ [6. Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485) (Giriş, Çeviri Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)]*. Haz. N. Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Şafakcı, H. (2019). 1483 Yılında Hatunsaray ve Sudiremi Nahiyelerinin Durumu. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 113-138.
- Şafakcı, H. (2016b). Şeyh Hocenti Zaviyesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 1-23.
- Şafakcı, H. (2020). Osmanlı ile Karamanlı Arasında Bir Kadın: İlaldı Hatun. *Belleten*, 84 (299), 105-134.
- Şafakcı, H. (2016a). Belviran Kazası Tekke ve Zaviyeleri (1476-1876). *Vakıflar Dergisi*, 45, 59-89.
- Şikârî (2005). *Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi]*, Haz. M. Sözen ve N. Sakaoğlu, İstanbul: Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını.
- TKGMA.d. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri): 565, 584.
- Tüzen, A. (2021). 1280 Hicri Tarihli Muhasebe Kayıtlarına Göre Konya Vakıfları. *Konya Kitabı XVIII: Karaman Vakıfları*, II, Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları, 301-321.
- Uzluk, F. N. (1958). *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1937). Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Beyin Karaman İmareti Vakfiyesi. *Belleten*, 1 (1), 56-164.
- Uz, M. A. (2022). *Tarihî Konya Mahalleleri*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ünal, T. (2007). *Karamanoğulları Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.

VGMA.d. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri): 2176, 2178.

TARİHİN SESSİZ TANIKLARI:

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DARICA CAMİLERİ¹

Fikrettin Yavuz²

1. GİRİŞ

“Cami” kelimesi, “toplayan, bir araya getiren” anlamına gelen Arapça “cem” kökünden türemiştir. Başlangıçta bu kavram, yalnız cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan “el-mescidü'l-câmi” (cemaati toplayan mescit) anlamına gelen Arapça bir tamlamanın kısaltılmış hali olan el-cami şeklindeyken, 10. yüzyılın başlarına doğru tek başına cami şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitleri ifade etmek için kullanılmıştır. Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler, yani minberi bulunmayan mescitler ise yalnızca “mescid” olarak anılmıştır. Özünde bir ibadet mekanı olarak cami ve mescitler İslam medeniyeti için üstlendikleri roller itibarıyla çok önemli anlamlar ifade etmektedir. Mescid ve camiler mabed olmalarının yanı sıra, birer eğitim-öğretim ve kültür merkezi, devlet müessesesi olarak siyaset üretilen, kamu yönetiminin icra edildiği, adalet hizmeti ve askeri amaçlar için de kullanılan çok fonksiyonlu birer merkez görevi görmüşlerdir. Yani camiler ibadethaneden öte birtakım özellikleri haizdir (Önal, 1993, s. 46-47). Osmanlı döneminde de camiler toplumsal hayatın her alanını kapsayan merkezler haline gelmiştir. Bu bağlamda bir mikro tarih çalışması olarak İzmit körfezinin girişinde bulunan Darıca kasabasının camilerinin tarihini ortaya koymak, Osmanlı toplumunda camilerin rolünü anlama açısından önemli veriler sunabilir.

Bu çalışma İzmit körfezinin girişinde olan, Osmanlı döneminde birlikte yaşamın çok uzun yıllar tecrübe edildiği Darıca'nın eski camilerinin tarihine katkı yapmayı hedeflemektedir. Literatürde, Darıca'nın tarihi camilerine ilişkin bilgilerin genellikle dağınık olduğu, bazı camilere dair bilgi kırıntıları bazıları hakkında ise herhangi bir bilgi olmadığı dikkati çekmektedir. Bu çalışma, bu eksiklikleri gidererek Darıca'daki tarihi camileri

¹ Bu çalışma Kocaeli Ansiklopedisi için hazırlanmış maddenin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, fyavuz@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3161-457X

bir arada incelemeyi ve böylece camilerin tarihsel gelişimini daha net bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, önemli bir geçiş güzergahında olan, fethedildiğinde Rum nüfusun yaşadığı Darıca kasabasında, ibadet mekânı olarak ilk mescit doğal olarak Osmanlı egemenliğine geçiş ve sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda inşa edilmiştir. 1329'da Sultan Orhan döneminde fethedilen Darıca'ya, kayıtlardan tarihini tam olarak tespit edemesek de Müslüman nüfus yerleşmeye başlamış olmalıdır. Bununla birlikte Timur'un 1402'deki Ankara Savaşı sonrasında başlayan Fetret Devri'nde Bizans egemenliğine geçen bölge, 1420 yılında Çelebi Mehmed'in komutanı Timurtaşzade Umur Bey tarafından yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır.³ Bu süreç kuşkusuz kasabada zaman içerisinde Müslüman nüfusun artmasına ve ibadethane ihtiyacının doğmasına yol açmış olmalıdır. Dolayısıyla Darıca'da ilk ibadet mekânı inşasının başlangıcını, Müslüman nüfusun artışına paralel olarak değerlendirmek gerekir.

Tapu tahrir ve temettuat defterlerinden alınan verilerden hazırlanmış rakamlar göre 1530'da 10 olan Darıca'daki Müslüman nüfus miktarı 1764 tarihinde 70'e ulaşmıştır. 1844-45 yıllarında ise nüfus miktarının 410'a ulaştığı görülmektedir (Kolcuoğlu, 2013, p. 58). Bu rakamlardan hareketle Darıca'da ilk caminin kesin kuruluş tarihini belirlemek mümkün değildir. Ancak, Osmanlı şehirleşme örneklerinde olduğu gibi, Darıca'daki İslam mahallesinin de cami etrafında şekillendiği göz önüne alındığında, nüfus artışına paralel olarak ilk caminin 16. yüzyılın sonları veya 17. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği sonucuna varılabilir. Buna rağmen, bu konuda mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kesin olan ise, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Darıca'da bir caminin varlığına dair kayıtların bulunduğuudur.

2. DARICA'DAKİ İLK CAMİ

Darıca'da bir caminin varlığı ile ilgili ilk somut bilgiyi, buraya 1640 yılında gelmiş olan ünlü seyyah Evliya Çelebi vermektedir. 16. yüzyıl Osmanlı belgelerinde “Tarıcı” veya “Taruca” olarak adlandırılan Darıca'dan Evliya Çelebi “Darucu” olarak bahsetmekte ve kaleyle ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre Kostantin oğlu Acem diyarında Dara'yı mağlup ederek Dara evlatlarını burada bir mağara içerisinde papazların kontrolünde hapsedmiş ve daha sonra burada bir kale inşa ederek kaleye Dara adını vermiştir. Evliya Çelebi Darıca ve kalesi ile kalenin içi hakkında bilgi verirken Darıca'daki camiye de değinmektedir: *“İstanbul'dan seksen mil uzaklıktadır. Deniz kenarında yalçın kaya üzerinde kare şeklinde, çok büyük ve sağlam bina edilmiş, taştan, çetin bir kaledir. Limana nazır bir*

3 Darıca tarihi için bkz. (Osmanlı Belgelerinde Darıca, 2005; Atmaca, 1959; Kolcuoğlu, 2013; Yavuz, 2015; Öztürk, 2024).

kapısı vardır. Askeri yoktur. Fakat içinde yirmi kadarı kiremit örtülü hane vardır. Bir camii olup çarşısı, pazarı, hamamı yoktur”.

Evliya Çelebi’nin verdiği bu bilgi kale içinde veya civarında bir cami olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Çelebi’nin verdiği detaylar Darıca’da kale dışında bir cami daha olduğuna işaret etmektedir. Gebze kazasının nahiyesi olduğunu söylediği Darıca’nın aşağı varoşu dediği yerde, üç yüz kadar kiremitli ev olduğunu kaydeden Çelebi burada bir cami, bir han ve bir hamam ile kısa bir çarşı olduğundan bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 1314, p. 60-61). Bu bilgilerden hareketle 1640 yılında Darıca’da biri kale içerisinde, diğeri Çelebi’nin aşağı varoşu dediği yerde iki cami olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak burada Çelebi’nin kastettiği yerin Eskihişar olma ihtimali söz konusudur. Metinde bahsi geçen yerle ilgili gayet güzel bir liman ve Gebze şehrinin iskelesi olduğu ve Gebze’nin buranın kuzeyinde dağlar üstünde bir saat mesafede bulunduğu ifadeleri geçmektedir. Bu ifadeler söz konusu yerin Eskihişar olma ihtimalini güçlendirmektedir. Özetle Evliya Çelebi’nin yazdıklarından çıkan sonuç Darıca’da 1640 yılında kale içerisinde en az bir cami olduğudur.

Mevkisi dışında başkaca bilgi olmayan bu camiden ayrı, kaynaklarda ismi tespit edilen Darıca’daki tarihi camiler şunlardır: Cihangiri Şeyh Osman Efendi Camii, Hacı Mehmed Ağa/Pertev Paşa Camii, Hamidiye (Yerli-Eski) Camii, Hacı Tahir Kavala Camii. Aşağıda detaylarıyla ele alınacak olan bu camilerden başka 1712-1791 tarihlerini kapsayan 1287 numaralı Gebze Şer’iyye sicilinde, ismi dışında başkaca bilgi olmayan Darıca Beldesi Camii Şerifi’nden bahsedilmektedir (Yavuzylmaz, 2012, s. 230). Ayrıca Üsküdar Hurufat defterlerinde Darıca’da bulunan bir mescitten söz edilmektedir. Defterlerde 1707-1785 yılları arasında faal olduğu anlaşılan mescidin banisi Korucu Mehmed’dir. Mescidin ismi defterlerde Darıca Köyü Korucu Mehmed Mescidi şeklinde geçmektedir (Tanık, 2021, s. 281-302). Burada özellikle Gebze Şer’iyye sicilindeki Darıca Beldesi Camii Şerifi’nin, eldeki kayıtlardan hareketle Evliya Çelebi’nin bahsettiği cami veya kaynaklarda adı geçen ve yapılış tarihi itibarıyla uygunluk gösteren Cihangiri Şeyh Osman Efendi Camii olduğunu söyleyebiliriz.

3. CİHANGİRİ ŞEYH OSMAN EFENDİ CAMİİ

Darıca’da ismi bilinen en eski cami olan Şeyh Osman Efendi Camii’nin isminde geçen Cihangiri tabiri caminin kurucusu ve kuruluş tarihi ile ilgili değerlendirme yapmamızı mümkün kılmaktadır⁴. Cihangiriyye, Halveti tarikatının Ahmediyye silsilesi içerisinde Ramazan Mahfi tarafından kurulan Ramazaniyye kolunun bir şubesi olup kurucusu Hasan Burhanettin Efendi’dir. İstanbul Cihangir’deki camiiye 1611’de tayin edilen Bur-

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. (Süsleyici, 2004).

hanettin Efendi vefat ettiği 1664'e kadar burada birçok kişi yetiştirmiştir. Cihangir Camii'ne tayin edildikten sonra cami yanında yaptırdığı tekke de vefatına kadar devlet erkânı, ulema ve birçok sınıftan müridler, muhipler ve halifeler yetiştirmiştir. Kaynaklarda seksen kadar olduğu söylenen halifeleri, İstanbul ve civarıyla Gebze, Safranbolu, İzmit, Edirne, Bolu, Bursa ve daha birçok yerde faaliyet göstermiştir (Öngören, 1997, s. 310-311). Halifelerinden biri olan Mustafa Nehcî, divanında ve şeyhinin hayatını anlattığı eserinde Darıca'daki caminin kuruluşu hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Burhanettin Efendi'nin halifelerinden biri de Darıcalı Osman Dede'dir. Nehcî, Osman Dede hakkında Yeniçeri taifesinden olduğu bilgisini verirken Darıca'da doğup büyüdüğünden bahsetmektedir. Nehcî'nin Nisan 1679'da tamamladığı eserinde verdiği bilgiye göre Osman Dede çok uzun süre önce Cihangir'de Şeyh Hasan Efendi'nin dolayısıyla tarikatın hizmetine girmiştir. Şeyh Cihangiri, Osman Dede için Darıca'da bir cami yaptırmış ve caminin inşaatının tamamlanması için Dede'ye yardım etmiştir. Nehcî, Osman Dede ile birlikte çok hizmetler ettiğinden, caminin tamamlanmasından sonra kapısının üzerine inşa tarihini yazdığından bahsetmektedir. Divanında yazdığı beyitlere ebced hesabıyla hicri 1069 tarihini düşüren Nehcî, caminin inşa tarihini böylece 1659 olarak vermektedir. Kitabı yazdığı tarihte yani 1679'da Osman Dede'nin hala hayatta olduğunu belirten Nehcî, dedenin tarikatta çok eski, zahirde ümmi olsa da tasavvuf ve eğitimde çok vukufiyeti olduğunu kaydetmektedir (Aslan, 2012, s. 487-488).

1659 yılında inşa edilen cami hakkında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşivindeki birkaç belge camiyle ilgili farklı bilgiler edinmemizi mümkün kılmaktadır. Söz konusu cami ile ilgili Osmanlı arşivindeki ilk kayıt 1759 tarihini taşımakta ve caminin inşa edildiği yer hakkında bilgi vermektedir. Bu belgede caminin köy dışında olması nedeniyle köy çarşısında esnafa namaz vaktini duyurmak için gelen cami müezzini es-Seyyid Ali oğlu Ömer Çelebi'nin sesinden rahatsız olan bir Rum'un menfi hareketlerinden bahsedilmektedir. Müezzinin namaz vaktini nida ile duyurmak istemesine karşı çıkan ve onu darp etmek maksadıyla hücum edip kötü sözler sarf eden Papasoğlu Todoriki veledi Mavridi, mahkemede şahitlerin şehadetiyle de sabit olan suçuna binaen ıslah olunmaya kadar Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılmıştı (BOA. C. ZB. 9-43). Bu belgeden anlaşılan kuruluşunun üzerinden yüz yıl gibi bir zaman geçse de caminin hala köyün merkezinde olmadığıdır.

Şeyh Osman Efendi Camii ile ilgili diğer belgelerde daha ziyade cami imamları hakkındaki bilgiler mevcuttur. Haziran 1764 tarihli iki belgede camide ve vakfında zaviyedar olan Ömer oğlu Mahmud'un görevini Mustafa Halife'ye bırakması nedeniyle beratının verilmesi arzualı (BOA. C.EV. 597-30142) ve hitabetin Seyyid Mustafa Efendi'ye verildiğine dair

bilgiler mevcuttur (BOA. C.EV. 597-30141). Cami hakkında tespit ettiğimiz 4 Eylül 1792 tarihli son belge, Seyyid Mustafa Efendi'nin, Cihangiri Şeyh Hasan Efendi Vakfı'ndan kendisine tahsis edilen taamiye vazifesinin, kendisi ölmüş gibi kesilmiş olduğundan şikâyet ederek görevin yeniden kendisine tevcih edilmesi talebiyle ilgilidir (BOA. C.EV. 54-2670). Bunların dışında başka belge tespit edemediğimiz caminin varlığını eldeki veriler ışığında 19. yüzyılın başlarına kadar devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

4. HACI MEHMED AĞA/PERTEV PAŞA CAMİİ

Osmanlı arşiv kaynaklarında Darıca'da olduğunu tespit ettiğimiz camilerden biri de Hacı Mehmed Ağa camiidir. 8 Nisan 1803 tarihli bir belgede, hayırsever Hacı Mehmed adlı bir kişinin, Darıca'da cuma ve bayram namazlarının kılınabileceği bir cami bulunmadığını belirterek, mevcut mescidin camiye dönüştürülmesini talep ettiği ifade edilmiştir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla talep uygun görülmüş ve caminin hitabeti Recep Halife'ye tevcih edilmiştir (BOA. AE.SSLM.III. 424-24332). Söz konusu caminin ismi zikredilmese de bir mescidin camiye dönüştürüldüğü söylenebilir. Bu mescidin Üsküdar Hurufat defterlerinde kaydedilmiş olan Korucu Mehmed Mescidi olma ihtimali söz konusu olsa da, başka bir kaynaktan bunu teyit etmek mümkün olmamıştır.

1803 yılında mescitten camiye dönüştüğünü düşündüğümüz bu cami ile ilgili on altı yıl sonraya ait bir belgede Darıca'da Cezayirli Hasan Paşa'nın silahdârı olan el-hac Mehmed Ağa'nın adını taşıyan bir caminin varlığından ve camiye inşa edenin Mehmed Ağa olduğundan bahsedilmektedir. Cami hakkında bilgi veren 5 Ekim 1819 tarihini taşıyan belgeye göre, Gebze naibinin Darıca'daki bu camii hatibi olan Mustafa halifenin vefatı nedeniyle münhal olan bu görevi hak eden Ömer'e verilmesi talebi uygun görülmüş ve II. Mahmud'un hattı hümayunu ile buna müsaade edilmiştir (BOA. HAT. 1546-5). Cami hakkında sonraki belge 20 Eylül 1830 tarihini taşımaktadır ve cami hitabet göreviyle ilgili Ömer'in ölümü üzerine oğullarının talebini içermektedir. İmamlık ve hatiplik görevleri ayrı ayrı Ahmed ve Ali adlı iki oğluna verilmiştir (BOA. HAT. 1583-9). Söz konusu cami ile ilgili son belge 1874-75 tarihleri arasındaki yazışmaları içermektedir. Bu belgeler de yine caminin imamlığı göreviyle ilgili olup imamet görevini babasından almış olan Osman'ın görevi Hasan Efendi'ye bırakmasıyla ilgilidir (BOA. EV. BRT. 140-10). Arşiv kayıtlarında, Hacı Mehmed Ağa Camii ile ilgili başka bir belgeye rastlanmamıştır.

Darıca hakkında yapılan çalışmalarda camilerle ilgili sürekli tekrar eden bir bilgi, Darıca'da dünyaya gelen 19. yüzyılın ilk yarısının önemli devlet adamlarından biri olan Pertev Paşa'nın adıyla anılan bir caminin olduğu şeklindeki bilgidir (Darıca Vizyoner İlçe, s. 67). Osmanlı arşiv kayıtları

larında söz konusu dönemde Pertev Paşa ismiyle geçen herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kolcuoğlu, Darıca hakkındaki eserinde Hacı Mehmed Ağa Camii'nin Pertev Paşa Camii olduğunu belirtmektedir (Kolcuoğlu, 2013, s. 111). Ancak bunu teyit edecek herhangi bir kaynak göstermediği gibi arşiv kayıtları da bunu teyit etmemektedir. Pertev Paşa'nın adının Mehmed Said olması müellifi böyle bir çıkarım yapmaya itmiş olabilir. Nitekim caminin banisi Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın silahdarı olan Hacı Mehmed Ağa'dır. Yukarıda da belirtildiği üzere 1785'te Darıca'da dünyaya gelen ve II. Mahmud döneminin en önemli devlet adamlarından biri olan Mehmed Said Pertev Paşa'nın Darıca'da bir camii yaptırdığı belirtilmektedir (Osmanlı Belgelerinde Darıca, 2005, s. 18; Kocaeli Gebze Darıca, 2013, s. 158). Fakat aslında durumun böyle olmadığını Darıca'da cami yaptıran kişinin Paşa'nın babası olduğunu yine Pertev Paşa'nın torunlarından Mehmed Ata Bey vermektedir. Babasının adının İbrahim ve lakabının Koca İmam olduğu, Darıca'da inşa ettirmiş olduğu cami haziresinde medfun bulunduğu bilgisini aktaran Ata Bey 1920'de kaleme aldığı, Ali Emiri'nin dergisi olan *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda büyük dedesini ele aldığı yazı dizisinin ilk nüshasında kabrini ziyaret ettiğini ve o sırada mezarının da mevcut olduğunu ifade etmektedir (Mehmed Ata, 1336, s. 807-808).

Darıca üzerine yapılan araştırmalarda, İslam Mahallesi'nde bulunduğu ifade edilen ve "Eski Cami" olarak da bilinen bu caminin, klasik Osmanlı mimarisi tarzında inşa edildiği belirtilmektedir. Caminin avlusunda bir hazire bulunduğu ve bu hazirenin duvarlarla çevrili olduğu ifade edilmektedir (Osmanlı Belgelerinde Darıca, 2005, s. 19). Söz konusu mezarlığın uzun bir süre boyunca kullanıldığı ve özellikle mübadele ile Darıca'ya yerleşen birinci kuşak mübadillerin birçoğunun buraya defnedildiği belirtilmektedir. Günümüzde, Darıca Cami Mahallesi sınırlarında yer alan bu caminin, kapalı pazar alanı inşa edilmeden önce burada bulunan Darıca Aile Sağlığı Merkezi'nin bulunduğu bölgede yer aldığı rivayet edilmektedir. Ancak, 1980 sonrası dönemde gerçekleştirilen yol yapım çalışmaları sırasında, caminin haziresinin yerel yönetim tarafından tahrip edildiği ifade edilmektedir (Kolcuoğlu, 2013, s. 112). Bu durum, bölgenin tarihi dokusunun korunmasına yönelik hassasiyetlerin eksikliğini ortaya koymaktadır.

Literatür ve arşiv kayıtlarından ortaya çıkan sonuç, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Darıca'da varlığını devam ettirmiş bir cami olduğudur. Anlaşıldığı kadarıyla Korucu Mehmed Mescidi, Hacı Mehmed Ağa Cami'ne dönüşmüş, Mehmed Said Pertev Paşa da bir cami inşa ettirmişti. Ancak Osmanlı arşiv kaynaklarında Darıca'da Pertev Paşa ismiyle kayıtlı bir caminin olmayışı, buna mukabil 1870'lerde dahi Hacı Mehmed Ağa ismiyle bir cami ve vakıftan bahsediliyor olması, cami konusunda bir karışıklığın olduğunu göstermektedir. Pertev Paşa'nın adının Mehmed Said olması,

Hacı Mehmed Ağa Camisi ile Mehmed ismi nedeniyle ilişkilendirilme ihtimalini doğursa da bunu teyit edecek herhangi bir kaynak tespit edilememiştir. Ancak İslam mahalleleri çoğunlukla cami etrafında geliştiği için eski caminin yakınına yenisinin yapılması böyle bir duruma sebebiyet vermiş olabilir. Üstelik bugün kullanılan ve II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen ve kimi kaynaklarda Pertev Paşa Camii şeklinde bahsedilen camii de bu karışıklığın bir göstergesi olabilir.

5. HAMİDİYE (YERLİ-ESKİ CAMİİ)

Darıca'da günümüzde ibadete açık olan en eski cami, "Eski" veya "Yerli" isimleriyle de anılan camidir. Caminin inşasıyla ilgili anlatılan rivayete göre, II. Abdülhamid'in uzun yıllar yat kaptanlığını yapmış ve saray çevresinde büyük itibar kazanmış olan Tantavizade Halil'in kaptanlığında bir gün Hereke'ye düzenlenen özel bir seyahat sırasında Abdülhamid, Darıca sahilinden geçerken bölgede bir minarenin bulunmadığını fark etmiş ve bunun nedenini sormuştu. Kendisine verilen yanıtta, mevcut caminin harap bir halde olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid, Darıca'da yeni bir cami inşa edilmesi için talimat vermiştir (Kolcuoğlu, 2013, s. 111). Bu olayı destekleyen Osmanlı arşiv kayıtları, Sultan Abdülhamid'in Darıca'daki cami ve bölgenin ihtiyaçlarına duyduğu ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı Arşivi Hazine-i Hassa fonunda yer alan 16 Ocak 1905 tarihli bir belgeye göre, Sultan, Darıca'da tamir edilmesi gereken bir caminin keşif işlemlerinin gerçekleştirilmesini ve tamiratının yapılmasını öngören bir irade yayımlamıştır (BOA., HH.İ. 176-49). Abdülhamid'in bizzat Darıca'daki camii meselesiyle ilgilenmesi ve tamirâtı için talimat vermesi, Osmanlı coğrafyasındaki imar faaliyetlerine gösterdiği ilginin yansıması olarak görülebilir. Sultan'ın bu yaklaşımını pekiştiren bir diğer talimatı ise padişah hazinesinden karşılanarak Darıca'da yeni bir okulun inşa edilmesine yönelik talimatı olmuştur (BOA., HH.İ. 192-29). Bu durum, II. Abdülhamid'in yalnızca büyük şehirlerin değil, Darıca gibi küçük kasabaların gereksinimlerine yönelik duyarlılığını ve aktif müdahalelerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Üstelik caminin temeli atılmadan önce inşaatın müteahhidi olan Feyzi Kalfa'ya ödenecek miktarın ilk taksitinin 4 Şubat 1907 tarihinde ödenmiş olması bu duruma gösterilen itinaı ortaya koymaktadır (BOA., ML. EEM. 585-50).

Caminin inşa süreci, Sultan Abdülhamid'in iradesiyle başlatılmış ve çalışmalar hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Dahiliye Nezareti tarafından Sadaret'e gönderilen 3 Eylül 1907 tarihli belge, caminin temel atma törenine ilişkin detayları kapsamlı bir şekilde aktarmaktadır. Buna göre, İstanbul'dan gönderilen devlet görevlilerinin yanı sıra Gebze kazası ve Darıca'daki yerel yönetim ile bölgenin ileri gelen eşrafı törene katılmıştı. Temel atma töreninde kurbanlar kesilmiş, Sultan'a dualar edilmiştir (BOA., DH. MKT.

1198-9). Camiye Abdülhamid döneminde yapılan kamu binalarında olduğu gibi “Hamidiye” ismi verilmiştir (Kolcuoğlu, 2013, s. 112).

1907’de temeli atılan caminin müteahhidi olan Feyzi Kalfa’ya ikinci taksiti temel atma töreninden hemen sonra 2 Ekim tarihinde (BOA., ML. EEM. 635-19), üçüncü taksit 25 Aralık 1907 (BOA., ML. EEM. 660-41), dördüncü taksit 23 Ocak 1908 (BOA., ML. EEM. 646-43, 652-52, 661-86), beşinci ve muhtemelen son taksiti ise 26 Mart 1908 tarihinde ödenmişti (BOA., ML. EEM. 652-72, 663-47). Kalfanın alacaklarına karşılık elindeki senetleri, taksitleri aldıkça teslim ettiğine dair yapılan bu yazışmalarda caminin inşaatının devam ettiği kaydedilmektedir. Bu belgelerin bazılarında ayrıca cami ile birlikte okulun da inşa sürecinin devam ettiği belirtilmektedir (BOA., ML. EEM. 660-40). Dolayısıyla detaylı bir şekilde açıklanmasa da Feyzi Kalfa’nın cami ile birlikte Darıca’daki okulun inşaatını da yaptığını söylemek mümkündür.

Caminin resmi olarak ibadete açılış tarihini mevcut arşiv kayıtlarından kesin olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak, caminin inşaatının bitiş tarihinin Haziran 1908’den sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olabileceğine dair bilgiler mevcuttur. Mesela Yalova Camii imam vekili Hafız Osman Efendi’nin Darıca’ya tayin talebine ilişkin dilekçesi buna kanıt gösterilebilir. Söz konusu dilekçede, ailesi Pendik’te yaşayan Yalova imamı, o dönemde inşaatı devam eden Darıca Camii’ne atanmak istediğini ifade etmiştir. Bu bilgi, caminin Haziran 1908 itibarıyla henüz tamamlanmasa da sona yaklaşıldığını göstermektedir (BOA., ML. EEM. 677-41). Yaklaşık bir ay sonra, Darıca halkının Hazine-i Hassa Nezareti’ne yaptığı başvuru, cami inşaatının tamamlanmış olmasına rağmen tefrişatında birtakım eksikliklerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. 8 Temmuz 1908 tarihli ve iki muhtar ve ahaliden önde gelen iki kişinin (Aziz ve İsmailoğlu Ali) imzaları ile yapılan başvuruda, Padişah iradesiyle yapılan caminin tamamlandığı belirtilmiş, ancak caminin imamı olan kişinin bir ay önce vefat ettiği ve bu nedenle camide namazların kılınmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, söz konusu imamın yalnızca vekaleten görev yaptığı da dile getirilmiştir. Bu nedenle o sırada Darıca’da mektep muallimliği yapan Hafız Hasan Efendi’nin imam olarak tayin edilmesi talep edilmişti. Bunun yanı sıra, caminin tefrişat eksikliklerinin giderilmesi ve cemaatin abdest alabileceği bir şadırvanın yapılması da istirham edilmişti. Ancak, Darıca halkının bu talepleri karşılanamamıştır. Hazine-i Hassa’nın 11 Ocak 1909 tarihli kararı, bütçe yetersizliği nedeniyle hem tefrişat eksikliklerinin giderilemeyeceği hem de şadırvan inşa edilemeyeceği şeklinde olmuştur (BOA., ML. EEM. 720-76). Bu bilgilerden, Hamidiye Camii’nin yapım sürecinin Temmuz 1908’de tamamlanmış olabileceği, ancak tefrişat eksikliği ve şadırvan olmayışı gibi problemler nedeniyle tam anlamıyla ibadete hazır hale gelemediği anlaşılmaktadır. Caminin resmi açılış tarihine dair herhangi bir arşiv kaydının

tespit edilememiş olması, açılışının daha sonra yapılmış olabileceğini veya resmi bir tören olmaksızın ibadete açıldığını düşündürmektedir.

Hamidiye Camii, 17 Kasım 1910 Perşembe sabahı çıkıp ancak akşam saatlerinde söndürülen Darıca Yangını esnasında Darıcalılara sığınak olmuştu.⁵ İslam mahallesinde yangından zarar görmeyen tek yapı olan cami, Gebze kaymakamı Memduh Bey'in söylediğine göre, eski okul binası ile birlikte evsiz kalan Darıcalılara barınak olmuştu (BOA. DH. MTV. 47-8, lef. 13-1/2). İkdâm gazetesinin haberine göre ise, yangından dolayı açıkta kalan 900 Müslümandan 800'ü bir gün önce (19 Kasım) Gebze'ye gitmiş, 100 kişi ise Cami'de gecelemişti (İkdâm, 1326). Bu örnekte olduğu gibi cami o tarihten sonra da Darıca'nın en önemli mekanlarından biri olarak birçok olaya da şahitlik etmişti. Mesela Milli Mücadele yıllarında Yunan işgali yaşayan Darıca'da Yunan komutan, Darıca muhtarına talimat vererek infaz için halkı bu caminin önünde toplatmış, araya giren Darıcalı Rumlar sayesinde bu kararından vazgeçmişti (Kolcuoğlu, 2013, s. 67).

Cumhuriyet döneminde uzun yıllar boyunca Darıca'nın tek camii olma özelliğini taşıyan bu yapıya, halk arasında "Yerli Camii" denmeye başlanmıştır (Darıca Vizyoner İlçe, s. 67). Bu isim, 1924 yılında mübadele kapsamında Darıca'ya yerleştirilen mübadiller tarafından verilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır (Kolcuoğlu, 2013, s. 112). Cami 1951 yılına kadar Darıca'daki tek ibadet merkezi olarak hizmet vermeye devam etmişti. Ancak, 1963 yılında yaşanan büyük deprem sırasında caminin duvarları tamamen yıkılmış ve yapı ciddi hasar görmüştür. Sonrasında kapsamlı bir tamirat geçiren caminin minaresi, depremin üzerinden 11 yıl geçtikten sonra, 1974 yılında yeniden inşa edilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Darıca, 2005, s. 19). Bugün, adını verdiği Cami Mahallesi'nde Tuzla Caddesi'nden sahile inen yolun devamında bulunan Cami Yolu Caddesi üzerinde ilçenin en eski camisi olarak Darıcalılara hizmet etmeye devam etmektedir.

6. HACI TAHİR KAVALA CAMİİ

Cumhuriyet döneminde Darıca'da inşa edilen ilk camidir. Darıca İstasyon Caddesi'nden Yalı Mahallesi'ne inen ana caddenin sol tarafında Eski İlkokul binasının biraz yukarısında inşa edilmiş olan caminin banisi Tahir Kavaladır. Cumhuriyet döneminde Darıca'nın önemli simalarından biri olan Kavalâ, Selânik Vilâyeti, Drama Livâsı, Sarışâban Kazâsı Bayramlı Köyü eşrafından Hasan Bölükbaşî ahrâdından (arşiv kayıtlarında ismi Hasan Bölükbaşaoğulları şeklinde geçmektedir) İsmâil'in oğludur. Tütün ticaretiyle uğraşan varlıklı bir aileye mensup olan Tahir Âğâ, Lozan'da alınan mübadele kararı gereği 1924 baharında İstanbul'a gelmiş, Darıca'ya yaptığı seyahat sonrasında buraya yerleşmişti. Müteşebbis bir kişilik ola-

5 Yangının ayrıntıları için bkz. (Yavuz, 2017, pp. 209-243).

rak tütün ticaretiyle kısa sürede büyüyüp işini İstanbul'a taşıyan Tahir Ağa, ölümüne değin Darıca'dan hiç kopmadı. Tütün ticaretinde hızla başarı elde ederek işini İstanbul'a taşıyan Tahir Ağa, yaşamı boyunca Darıca ile bağıni hiç koparmadı. Tütün ticaretine devam ederken, Darıca'da bir un fabrikası da kuran Tahir Kavala, 550 bin lira harcayarak soyadını taşıyan bu camiye inşa ettirmiştir (Yavuz, 2003, s. 1932-1933; Kolcuoğlu, 2013, s. 501).

Tahir Kavala'nın Darıca'da bir cami yaptıracığına dair ilk haberler 1947 yılında Kocaeli'nin yerel basınına yansımıştı. Yazılanlara göre Darıca'da modern bir camii yaptırmak isteyen Kavala, cami yerini hazırlamış ve o yıl Kurban Bayramı'ndan sonra inşaata başlamak niyetindeydi (Türk Yolu, 1947, s. 1). Ancak, söylendiğı şekilde cami inşaatı başlamamış, 1949 Eylül'ünde yine Kavala'nın Darıca'da cami yaptırtmasına yönelik haberler yapılmıştı. Belediye'nin yanındaki arsada cami yaptırmaya karar verdiği, planın bir yüksek mimarca hazırlandığı ve taş kum gibi malzemelerin arsaya getirildiğı ifade ediliyordu (Türk Yolu, 1949, s. 1). Caminin mimari projesini ise Cumhuriyet döneminin önemli mimarlarından biri olan Sırrı Bilen çizmişti (Ünsal, 1973, s. 138). Bu haberler yapıldıktan sonra temeli atılan ve tek şerefeli minaresi ile inşa edilen cami 1950 yılında görkemli bir törenle hizmete açılmıştır (Kolcuoğlu, 2013, s. 439). Bugün Bağlarbaşı Mahallesi sınırları içerisinde olan Hacı Tahir Kavala Cami, yetmiş yılı aşkın bir süredir Darıcalılara hizmet etmeye devam etmektedir.

7. SONUÇ

İzmit Körfezi'nin girişinde stratejik bir konumda bulunan Darıca, tarih boyunca önemli bir geçiş güzergahı ve yerleşim merkezi olmuştur. Bu çalışma, Darıca'nın tarihi camilerini, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte, ele alan ilk kapsamlı çalışmadır. Bu çerçevede, Darıca'da tespit edilen camilerin tarihsel gelişimi, arşiv belgeleri ve ilgili literatür ışığında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Osmanlı şehirleşme anlayışında İslam mahallelerinin genellikle camiler etrafında şekillenmesi dikkate alındığında, Darıca'daki camiler, bölgenin şehirleşme sürecinin anlaşılmasında da önemli ipuçları sunmaktadır. Evliya Çelebi'nin 1640 yılında Darıca'da bir camiden bahsetmesi, bölgenin Osmanlı dönemindeki yerleşim karakterini ilk somut verisi olarak dikkati çekmektedir. Çalışmada ayrıca, Cihangiri Şeyh Osman Efendi Camii'nin tarikat bağlamındaki önemi detaylı bir şekilde ele alınmış, bu caminin Halveti tarikatının bir kolu olan Cihangiriyye ile olan bağlantıları üzerinden Darıca'nın dini ve kültürel geçmişine ışık tutulmuştur. Bu camiye dair arşiv belgeleri, caminin kuruluş hikayesini tarihsel bir çerçevede anlamamıza olanak sağlamıştır.

Çalışmanın önemli bir bulgusu, Darıca'da Pertev Paşa adına atfedilen bir caminin varlığına ilişkin literatürdeki karmaşayı gidermeye yönelik tespitlerdir. Osmanlı arşiv kayıtları, bu caminin 19. yüzyılın önde gelen isimlerinden Mehmed Said Pertev Paşa tarafından değil, Cezayirli Hasan Paşa'nın silahdarı olan Hacı Mehmed Ağa tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Ancak, Pertev Paşa'nın torunu Mehmed Ata Bey'in 1920'de kaleme aldığı makalesinde, camiyi Pertev Paşa'nın babası olan Koca İmam lakaplı İbrahim'in yaptırdığı bilgisi dikkate alındığında, cami konusunda bir karışıklığın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere bunun sebebi muhtemelen Pertev Paşa'nın adının Mehmed Said olması ve Hacı Mehmed Ağa Camisi ile Mehmed ismi nedeniyle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmasıdır. Pertev Paşa'nın babasının söz konusu caminin imamı olması veya başka bir sebep bu ilişkilendirmenin nedeni olabilir ancak bunu teyit edecek herhangi bir kaynak tespit etmek mümkün olmamıştır.

Burada bir ihtimal üzerinde daha durmak gerekir. Bu da Cihangiri Şeyh Osman Efendi Camii ile ilgili arşiv belgelerinde, cami imamlık ve hatiplik görevine tayin edilen kişilerin tarikat bağlantıları nedeniyle "halife" unvanı ile anılmalarıdır. Tarikat geleneğinde, camilerde görevlendirilen imamlar genellikle tarikat şeyhinin temsilcisi konumunda olduklarından bu unvanı taşırlardı. Bu bağlamda, mescitten camiye dönüştürülen Hacı Mehmed Ağa Camii ile ilgili belgelerde de benzer bir durum dikkati çekmektedir. Bu camiye yapılan tayin kaydında imamlık Recep Halife'ye tevcih edilmiştir ibaresi, benzer şekilde yaklaşık yirmi yıl sonraki tayinde yine hatiplik görevi vefat eden Mustafa Halife'nin oğluna verilmiştir şeklindeki ifadeler bu caminin de tarikat bağlantısı olabileceğini göstermektedir. Bu durum 20. yüzyılın ilk yarısına kadar varlığından haberdar olduğumuz ve Pertev Paşa camii diye de bilinen bu caminin tarikat bağlantısı olabileceğini ve ilk cami olarak bilinen Şeyh Osman Efendi Camii'nin yerine inşa edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

II. Abdülhamid döneminde inşa edilen Hamidiye Camii'nin yapılış süreci, Abdülhamid döneminin küçük kasabalara yönelik hassasiyetlerini ve imar faaliyetlerini gözler önüne sermektedir. Cumhuriyet dönemi Darıca'sında Hacı Tahir Kavala Camii'nin inşa edilmesini ise, Darıca'ya gelen mübadillerin bölgelerini etkilemelerine örnek olacak bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir. Darıca camilerini ilk kez kapsamlı bir şekilde ele alan bu çalışma, konuya ilişkin ileride yapılacak araştırmalar için yol gösterici nitelikte olup literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, Üzeyir, (2012). *XVII. Yüzyıl Şairi Besnili Nehci Dede (1616-1680) ve Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

Atmaca, Yüksel, (1959) *Darıca'nın Beşeri ve İktisadi Durumu*, Bitirme Tezi, İstanbul.

BOA. AE.SSLM.III. 424-24332.

BOA. C. ZB. 9-43.

BOA. C.EV. 54-2670.

BOA. C.EV. 597-30141.

BOA. C.EV. 597-30142.

BOA. DH. MTV. 47-8, lef. 13-1/2.

BOA. EV. BRT. 140-10.

BOA. HAT. 1546-5.

BOA. HAT. 1583-9.

BOA., DH. MKT. 1198-9.

BOA., HH.İ. 176-49.

BOA., HH.İ. 192-29.

BOA., ML. EEM. 585-50.

BOA., ML. EEM. 635-19.

BOA., ML. EEM. 646-43.

BOA., ML. EEM. 652-52.

BOA., ML. EEM. 652-72.

BOA., ML. EEM. 660- 40.

BOA., ML. EEM. 660-41.

BOA., ML. EEM. 661- 86.

BOA., ML. EEM. 663- 47.

BOA., ML. EEM. 677- 41.

BOA., ML. EEM. 720- 76.

Darıca Vizyoner İlçe Kitap ve Belgeseli, Yayına Hazırlayan: İsmail Kahraman, Darıca Belediyesi Kültür Hizmeti, Gebze Gazetecilik ve Matbaacılık Tesisleri.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (1314). Dersaadet İkdâm Matbaası, c. 2, İstanbul, s. 60-61.

İkdâm, (1326). “Darıca Hariki”, no. 249, 7 Teşrin-i Sani, s. 2.

- Kocaeli Gebze Darıca Dilovası Çayırova Ansiklopedisi*, (2013). Yayına Hazırlayan: İsmail Kahraman, Gebze Gazetecilik ve Matbaacılık Tesisleri, Kocaeli.
- Kolcuoğlu, Mutlu Kerem, (2013). *Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Ata, (1336). "Pertev Paşa", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, İstanbul, s. 807-808.
- Osmanlı Belgelerinde Darıca*, (2005). haz. Said Öztürk, Darıca Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul.
- Önal, Ahmet, Nebi Bozkurt, (1993). "Cami Maddesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 7, İstanbul, s. 46-56.
- Öngören, Reşat, (1997). "Hasan Burhaneddin Cihangîrî", *İslam Ansiklopedisi*, C.16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 310-311.
- Öztürk, Said, (2024). "Bir Osmanlı Sahil Kasabası: Darıca'da Toplum ve Ekonomi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s. 56 (Kasım), s. 145-178.
- Süsleyici, Fatih, (2004). "Menâkıb-ı Hasan Cihangîrî ve Cihangirilik Yolu", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Tanık, Saliha, (2021). "Üsküdar Hurufat Defterlerine Göre Gebze (Gekboze) Kasabasındaki (Nahiyesindeki) Vakıf Eserleri (1060-1061-1063-1065-1067-1068 Numaralı Hurufat Defterleri)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 53, s. 281-302.
- Türk Yolu, (1949). "Tahir Kavala Darıca'da Cami Yaptırıyor", 14 Eylül, s. 1.
- Türk Yolu, (1947). "Darıca'da Bir Cami", 5 Eylül, s. 1.
- Ünsal, Behçet, (1973). "Yetmiş Yaşını İdrak Eden Mimarlar:1 Mimar Sırrı Bey (Bilen)", *Arkitekt*, Sayı 351, 3, s. 135-138.
- Yavuz, Fikretin, (2017). "Büyük Darıca Yangını (17 Kasım 1910)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu-III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, Cilt. 2, s. 209-243.
- Yavuz, Fikretin, (2023). "Tahir Kavala", *Kocaeli Ansiklopedisi*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, Cilt. 3, s. 1932-1933.
- Yavuz, Fikretin, (2015). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Sahil Kasabası: Darıca", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, Cilt 2, No. 30, s. 869-883.

Yavuzylmaz, Ahmet, (2012). “Gebze ve Çevresinde Türk-İslam Devri Yapıları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

YENİ ÇAĞ TARİHİNDE İLERİ ARAŞTIRMALAR

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com